

Saša Vuković

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Moderna i suvremena povijest
(19. i 20. stoljeće)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Turci kao globalna opasnost u govorima hrvatskih humanista pred papama od 1493. do 1526. godine

Sažetak:

U ovom radu autor se bavi analizom protuturskih govora kao proizvoda djelovanja hrvatskih humanista u razdoblju između Krbavske i Mohačke bitke, s papinstvom kao njihovim recipijentom. Cilj takve analize istraživanje je procesa i postupka kreiranja slike o Turcima kao opasnosti, ne samo za neposredno ugrožene hrvatske krajeve, već i za čitav kršćanski svijet. Četrnaest odabranih tekstova, koji su u promatranom razdoblju upućeni rimskom biskupu u obliku izravnih govora, poslanica, protuturskih molitvi ili epigrama, obrađuje se pomoću metode unutartekstne aksiologije. Nakon što je analiziranjem tekstova proširio postojeća semantička polja Turaka kao životinja i paklenih sila, koljača i silovatelja te pustošitelja i porobljivača, autor naposljetku pruža i osvrt na očekivanja hrvatskih autora od papinstva, odnosno njihove naputke za konkretno djelovanje rimskih biskupa protiv prividno nepobjedivog neprijatelja. U tu svrhu analizira se način na koji su spomenuti autori, naglašavajući tursku opasnost za samo središte kršćanstva, u svojim govorima pomoću nabrojanih polja nastojali konstruirati jedno semantičko nadpolje, u radu imenovano globalnom opasnošću.

Ključne riječi:

osmanska osvajanja, *antiturska*, hrvatski humanisti, globalna opasnost, papinstvo, unutartekstna aksiologija

1. Uvod

Premda su Hrvati u prvi kontakt s Osmanlijama¹ došli već u 14. stoljeću, tek padom Carigrada 1453. i Bosne 1463. godine pod osmansku vlast došlo je do ozbiljne ugroženosti Hrvatskog Kraljevstva. Koristeći sukobe između hrvatskih velikaša i ugarskog kralja kao olakšavajući čimbenik, osmanski su prodori uskoro zahvatili znatne dijelove hrvatskih zemalja.² Ipak, u tom razdoblju primarni razlozi takvih postupaka još uvijek su bili samo pljačka u svrhu namirivanja rastućega spahijskog sustava, odnosno tek pripremanje budućeg terena za osvajanje njegovim pustošenjem i temeljitom depopulacijom.³ Prema nekim procjenama u razdoblju od 1463. do 1593. godine hrvatski su krajevi na taj način ostali bez gotovo 60% starosjedilačkog stanovništva, naseljenog u približno 3000 uništenih mjesta.⁴ Dok su gradovi u toj fazi još uvijek bili zaštićeni svojim zidinama, na posebnom su se udaru našla otvorena seoska prostranstva, tako da onovremeni termin „opustošena Hrvatska“ ponajprije valja pripisati upravo tim područjima. S druge strane, dalmatinski gradovi prvi su put ozbiljnije ugroženi tijekom mletačko-osmanskog rata od 1499. do 1502. godine, dok je organizirano osvajanje utvrda u unutrašnjosti započelo oko 1520. godine.⁵ Suočeno s takvom opasnošću, onovremeno hrvatsko društvo bilo je prisiljeno prevladati svoje kasnosrednjovjekovne partikularizme te prema budimskom vladaru i vanjskim silama nastupiti ujedinjeno oko zajedničkih institucija. Uzrokujući time jačanje samostalnoga političkog ponašanja

¹ Vođene spoznajom o znatno većoj složenosti osmanskog identiteta od njegovog pukog podudaranja s turskim, suvremena historiografija i osmanistika u svom diskursu o razdoblju Osmanskog Carstva umjesto suviše suženog imena Turci preferiraju naziv Osmanlije. Ipak, u ovom se radu paralelno koriste oba naziva. Naime, u analiziranim djelima hrvatskih humanističkih autora naglašen je diskurs upravo o Turcima te bi stoga njegova zamjena terminom Osmanlije, osim nemogućeg zadiranja u same citate, predstavljala i grubo nametanje anakronih shvaćanja. Takvom stajalištu u prilog govori i učestalost uporabe naziva Turci u djelima drugih autora posvećenih analizi hrvatske protuturske književnosti, znatnim dijelom konzultiranima i prilikom pisanja ovog rada. Stoga, u želji da se prihvate i dostignuća suvremene historiografije i izvorna terminologija, kao kompromisno rješenje odabrana je uporaba termina Osmanlije u onim dijelovima teksta koji se odnose na povijesni kontekst, odnosno termina Turci u rečenicama koje se tiču samih analiziranih tekstova. Opširnije o identitetima unutar Osmanskog Carstva vidi u: Feride Asli Ergul, „The Ottoman Identity: Turkish, Muslim or Rum?“, *Middle Eastern Studies* 48/4 (2012): 629-645.

² Marcus Tanner, *Croatia. A Nation Forged in War* (New Haven: Yale University Press, 2010), 30. O tijeku osmanskih osvajanja u Europi vidi: John Tolan, Gilles Veinstein, Henry Laurens, *Europe and the Islamic World. A History* (New Jersey: Princeton University Press, 2013).

³ Nenad Moačanin, *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791.* (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 19; Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 412.

⁴ Ivan Jurković, „Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet“, *Povijesni prilozi* 25 (2006): 39; Ante Nazor, „Strahovito divlji, podmukli, najodvratniji neprijatelj: opis Osmanlija u protuturskim govorima i pjesmama“, *Acta Histriae* 15 (2007): 196.

⁵ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 447; 472.

hrvatskih staleža, osmanska je opasnost na neki način stoga poslužila i kao ishodište moderne Hrvatske.⁶ Međutim, u promatranom se razdoblju hrvatski prostor našao upravo na glavnom pravcu ondašnjih osmanskih napredovanja, usmjerenih prema talijanskom prostoru, te je novostečena samostalnost u djelovanju naposljetku iskorištena ponajprije za pretvaranje Hrvatske u tampon-zonu između Osmanskoga Carstva i još neosvojenih europskih krajeva.⁷ Preostale hrvatske zemlje na taj su način spašene od daljnjih osvajanja, no uz cijenu stalnoga pograničnog ratovanja tijekom stoljeća koja su uslijedila.

Odražavajući opisanu samosvijest hrvatskih staleža, ali i osjećaj njihove egzistencijalne ugroženosti pred napadom nadmoćnijeg neprijatelja, predstavnici hrvatskog plemstva i visokog klera svojim se govorima i pismima sve češće obraćaju europskim vladarima moleći ih za pomoć. Kao manifestacija promjena društvenih i političkih ideja uzrokovanih navedenim događajima, hrvatska književnost s kraja 15. i početka 16. stoljeća razvila je stoga poseban žanr, nazvan protuturskim govorima ili *antiturcicom*.⁸ Naime, pokazujući time svoju kulturnu povezanost s onovremenim europskim humanistima, hrvatski su se pisci unatoč svojoj teritorijalnoj izoliranosti ravnopravno uključili u razvoj onovremene humanističke književnosti.⁹ Štoviše, budući da su se nalazili na samoj granici s Osmanlijama (a neki i izravno sudjelovali u borbama s njima¹⁰), koji su u europski književni imaginarij ušli paralelno sa svojom pojavom na bojnom polju, zapisi hrvatskih pisaca o njima kao tadašnjem najznačajnijem „drugom“ kod europskih su čitatelja nailazili na poseban odaziv.¹¹ Ipak, pored oponašanja europskih uzora, upoznatih tijekom obrazovanja na onovremenim sveučilištima, ali i rada na dvorovima europskih vladara, hrvatski su autori protuturskom žanru dodali i vlastite zamisli. Naime, iznoseći u svojim tekstovima,

⁶ Isto, 476; Neven Jovanović, „Antiturcica iterata – Ponovni pogled na hrvatsku renesansnu protutursku književnost,“ *Colloquia Maruliana* 25 (2016): 123; Željko Holjevac i Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku* (Zagreb: Leykam international, 2007), 111. Pri analizi navedenih procesa zanimljivo je promatrati i početke integracije hrvatskih zemalja, sastavljene u povezivanju pripadnika mletačkih komuna na dalmatinskoj obali s hrvatskim krajevima u unutrašnjosti, odnosno njihovim velikaškim vojnim zapovjednicima; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 493.

⁷ Moačanin, *Turska Hrvatska*, 30; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 481.

⁸ Jovanović, „Antiturcica iterata,“ 102; Luko Paljetak, „Molitva suprotiva Turkom u kontekstu protuturskog otpora u Europi Marulićeva vremena i poslije njega,“ *Colloquia Maruliana* 11 (2002): 334.

⁹ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 441-442. Detaljnije o hrvatskoj humanističkoj književnosti vidi: Veljko Gortan i Vladimir Vratović, ur., *Hrvatski latinisti*, sv. 1, *Iz latiniteta 9-14. stoljeća. Pisci 15. i 16. stoljeća* (Zagreb: Matica hrvatska, 1969).

¹⁰ Tako, primjerice, nadbiskup Zane, obraćajući se ocima Lateranskog koncila, spominje kako je vrlo često (o bijedna li i nesretna mene!) dok sam vršio službu božju bio prisiljen da ostavim plašt i biskupsko ruho, da pograbim oružje i potčrim na gradska vrata da tješim klonuli splitski puk koji mi je tvoja apostolska dobrostivost povjerila i da se dignem protiv onih što žedaju našu krv. Vidi: Bernard Zane, „Govor splitskog nadbiskupa Bernarda Zane na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ u *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo (Split: Logos, 1983), 111.

¹¹ Paljetak, „Molitva suprotiva Turkom,“ 333-334; Alexander Anievas i Kerem Nişancıoğlu, *How the West Came to Rule. The Geopolitical Origins of Capitalism* (London: Pluto Press, 2015), 91.

poslanicama i govorima vlastito mišljenje, ali i kolektivnu predodžbu i javno mnijenje o neprijatelju, svojim su radom europske vladare nastojali potaknuti i na konkretno djelovanje.¹² Pritom je razvijen i novi tip humanista, koji nije bio okrenut samo proučavanju latinskih zapisa iz prošlosti, već i suvremenim problemima te aktivno uključen u život svoje zajednice.¹³ Književni i retorski rad takvih pojedinaca ostavio je stoga djela i umjetničke, ali i dokumentarističko-historijske vrijednosti, koja se uslijed toga mogu koristiti kao izvori i u povijesti književnosti, ali i u suvremenoj historiografiji.¹⁴

Cilj ovoga rada iskoristiti je odabrane protuturske govore, održane u razdoblju od Krbavske do Mohačke bitke, u svrhu istraživanja procesa i postupka kreiranja slike o Turcima kao globalnoj opasnosti, odnosno prijetnji čitavom tadašnjem kršćanskom svijetu.¹⁵ Budući da je znatan dio sukoba činilo religijsko razlikovanje između osvajača i branitelja te da je papinstvo u promatranom razdoblju u percepciji hrvatskih autora još uvijek predstavljalo snažan ujedinjujući i važan politički čimbenik, govori obrađeni u ovom tekstu odabrani su upravo putem ključa rimskih biskupa kao njihovih recipijenata. Nakon kratkog predstavljanja odabranih tekstova i razloga ograničavanja upravo na navedeno razdoblje te razlaganja metode korištene pri njihovoj analizi, pristupit će se stoga razmatranju glavnih točaka kreirane opće slike o Turcima te onih elemenata pomoću kojih su oni predstavljeni kao opasnost, ne samo za tada opsjednute krajeve, nego i za čitav kršćanski svijet. Naposljetku, budući da je to bio i cilj promatranih govora te je u njima redovito proizlazio kao zaključak i svrha nabiranja turskih zlodjela, pružit će se kratak osvrt i na očekivanja hrvatskih autora u pogledu papinskih aktivnosti.

2. Izvori

2. 1. Kronološki okvir

Iako je hrvatski prostor, kao što je istaknuto u uvodu, s osmanskim napadima suočen već od polovice 15. stoljeća, kao početak razdoblja promatranog u ovom radu izabran je datum Krbavske bitke, 9. rujna 1493. godine. Tog je dana, naime, uslijed neuspjeha u namjeravanom uništenju postrojbi Haduma Jakub-paše na njihovom povratku s pljačkaškog pohoda u onodobnoj Slavoniji i Štajerskoj, hrvatska vojska doživjela poraz koji se svojom težinom urezao već u ranonovovjekovni hrvatski identitet, da bi njegovim istaknutim dijelom ostao sve do suvremenog doba.¹⁶ Također, tim događajem kulminirala je i pljačkaška

¹² Davor Dukić, *Sultanova djeca. Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja* (Zagreb: Thema i. d., 2004), 42; Vedran Gligo, ur., *Govori protiv Turaka* (Split: Logos, 1983), 8-9.

¹³ Gligo, *Govori protiv Turaka*, 41-42.

¹⁴ Isto, 63.

¹⁵ S obzirom na katoličku pripadnost autora promatranih tekstova i činjenicu da su oni slani ili izgovarani pred poglavarom Katoličke Crkve, riječ je ponajprije o tadašnjoj katoličkoj Europi, ali i drugim europskim krajevima. Štoviše, u analiziranim govorima neki od autora spominju i znatne dijelove Azije, uslijed čega je definiciju „globalnog“ u ovom radu moguće protegnuti i izvan europskih okvira.

¹⁶ Suzana Miljan i Hrvoje Kekez, „The Memory of the Battle of Krbava (1493) and the

faza osmanskih napada na prostor onodobnoga Hrvatskog Kraljevstva, čemu je pripomogla i činjenica da je u borbi izginula upravo glavnina onog staleža koji je bio najsposobniji za organiziranje obrane od budućih nasrtaja.¹⁷ Time potaknuta spoznaja o ugroženosti i usamljenosti, pridružena već ranijem shvaćanju o nemogućnosti računanja na efikasnu pomoć Jagelovića, poslužila je stoga kao prekretnica u potrazi za novim političkim odnosima.¹⁸ U razdoblju koje je uslijedilo, s iznimkom relativno mirnog perioda osmanskog pregrupiranja od 1503. do 1512. godine, osmanski su napadi postajali sve žešćima, da bi se od Sulejmanovog dolaska na prijestolje (1520.) na hrvatskom prostoru zaredao poraz za porazom.¹⁹ Paralelno porastu žestine napada rastao je i broj govora upućivanih europskim silama, uključujući njemačke staleže i cara, poljskog kralja i rimski papinski dvor. Pri obraćanju posljednjem, važnu ulogu odigralo je održavanje Petoga lateranskog koncila (1512. – 1517.) koje je iskorišteno kao prilika da se pred biskupima iz gotovo čitave Europe, okupljenima – među ostalim – i upravo zbog dogovora oko organizacije europskog rata protiv Osmanlija, prikaže situacija u Hrvatskoj.²⁰ Pored toga, važno mjesto zauzimali su i trenutci smjene na papinskom prijestolju, prilikom čega su se u čestitkama s hrvatskog prostora redovito nalazile i molbe za nastavkom pružanja pomoći.²¹ No, s porazom u Mohačkoj bitki (29. kolovoza 1526.) nadanjima hrvatskih velikaša pružen je dodatan udarac te se poslije tog događaja, koji je stoga uzet i kao kraj razdoblja analiziranog u ovom radu, broj molbi upućenih inozemnim vladarima smanjio. Pored spoznaje o uzaludnosti truda i novog osjećaja besperspektivnosti, tome je pridonio i skori izbor Habsburgovaca na hrvatsko prijestolje na početku 1527. godine, nakon čega je došlo do institucionalizacije kontakata dotad prepuštanih djelovanju nadarenih pojedinaca.²²

2. 2. Antiturcica kao (nad)žanr

Od protuturskog korpusa hrvatske književnosti, sastavljenog od 141 djela raznih žanrova nastajalih u razdoblju od 1436. do 1600. godine, u promatranom periodu nastala su, računajući i dva djela napisana 1526. godine, ali bez naznake mjeseca nastanka, 42 teksta.²³ Promatrano sukladno recipijentima, od tog broja 14 je tekstova upućeno papinstvu, odnosno crkvenom koncilu kao sastajalištu biskupa s papom na čelu. Glavni način obraćanja pritom su, sukladno naslovu ovog rada, činili govori održavani uživo pred onima kojima su namijenjeni,

Collective Identity of the Croats," *The Hungarian Historical Review* 4/2 (2015): 283.

¹⁷ Močanin, *Turska Hrvatska*, 17; Tanner, *Croatia*, 30.

¹⁸ Tanner, *Croatia*, 32.

¹⁹ Isto, 31-32.

²⁰ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 486.

²¹ Jovanović, „Antiturcica iterata,” 119. U promatranom razdoblju riječ je o sljedećim papama: Aleksandar VI. (1492. – 1503.), Pio III. (1503.), Julije II. (1503. – 1513.), Lav X. (1513. – 1521.), Hadrijan VI. (1522. – 1523.) i Klement VII. (1523. – 1534.).

²² Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 493.

²³ Jovanović, „Antiturcica iterata,” 108. Za cjelovit popis protuturskih djela hrvatske književnosti vidi: Isto, 125-146. Popis je dostupan i na internetskoj stranici Antiturcica iterata – bibliografski popis hrvatskih protuturskih tekstova, <http://temrezah.ffzg.unizg.hr/antiturcica-biblio.html> (posjet 15. 2. 2021).

ali i naknadno tiskani u obliku brošura ili u sklopu većih djela čime je njihov doseg proširen na sve zainteresirane čitatelje, utječući tako na javno mnijenje.²⁴ Premda su svi promatrani govori rezultat sličnog vremena i prostora, pa stoga uglavnom dijele zajednička opća mjesta, svaki govornik u svoj je govor ipak uklopio i pokoju novinu, odražavajući time i vlastito retorsko umijeće i promjene u tadašnjim zbivanjima, što svakako pridonosi vrijednosti tih govora kao povijesnih izvora.²⁵ Međutim, pored izravnih govora, jednaku ulogu igrale su i poslanice kao žanr izrazito popularan među europskim humanistima. Budući da su *ta pisma imala karakter suvremenih članaka i eseja u današnjim časopisima, gdje su se doticale različite teme, političke, književne i kulturne*²⁶, moguće ih je također koristiti kao prvorazredne povijesne izvore. Također, ona su redovito upućivana najvažnijim ličnostima svog vremena, tako da su *imala javni karakter i tako dobijala širok publicitet te formirala javno mnijenje*.²⁷ Iz tog su razloga u ovom radu i ona obrađena kao žanr ravnopravan izravnim govorima. Veoma sličnu ulogu igrali su i drugi pisani oblici, poput epigrama ili, posebice u hrvatskoj književnosti, tada popularnih protuturskih molitvi. Kako se među njima ističe i nekoliko tekstova javno upućenih papama, u ovaj rad uključena je i njihova analiza.

2. 3. Odabrani protuturski tekstovi

Naposljetku, unatoč tome što bi uključivanje i njihovih biografskih podataka u analizu znatno premašilo namjeravane dosege i opseg ovog rada, potrebno je ukratko osvrnuti se na same autore analiziranih tekstova te nabrojiti njihova djela. Budući da su se neki od njih papinstvu obraćali u više navrata i putem različitih žanrova, umjesto njihovog kronološkog poretka pogodnije ih je grupirati ovisno o društvenom položaju koji su obnašali. U tom pogledu moguće je izdvojiti dvije temeljne skupine. Prvu čine crkvene ličnosti, povezane s rimskim biskupom preko crkvene hijerarhije, a s hrvatskim područjem svojom pastoralnom službom ili djelovanjem s određenoga političkog položaja. Njihova je aktivnost naglašenija u prvom dijelu promatranog razdoblja, posebice u vrijeme održavanja crkvenoga koncila u Lateranu, u čijem su radu mnogi sudjelovali.²⁸ Prvi među njima, ninski biskup Juraj Divnić, već je nekoliko dana nakon Krbavske bitke (27. rujna), čije je poprište posjetio neposredno nakon završetka boja, o tom događaju napisao pismo papi Aleksandru VI.²⁹ Zanimljivo je spomenuti

²⁴ Jovanović, „Antiturcica iterata,“ 124; Gligo, *Govori protiv Turaka*, 15. Važno je napomenuti i podudarnost vremena razvoja tiska i začetaka njegove uspješne uporabe u propagandne svrhe s promatranim razdobljem; Michael B. Petrovich, „The Croatian Humanists and the Ottoman Peril,“ *Balkan Studies* 20 (1979): 257.

²⁵ Gligo, *Govori protiv Turaka*, 46.

²⁶ Isto, 15.

²⁷ Isto.

²⁸ Jovanović, „Antiturcica iterata,“ 118; Dukić, *Sultanova djeca*, 16. Iz današnjih hrvatskih krajeva na Lateranskom koncilu sudjelovali su splitski, senjski, zaderski, modruški i šibenski biskup; Gligo, *Govori protiv Turaka*, 89.

²⁹ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 480; Gligo, *Govori protiv Turaka*, 320. O istom događaju samo četiri dana nakon njegovog odvijanja Aleksandru VI. pisao je i njegov nuncij Antonio Fabregues. Premda ga Jovanović uvrštava u svoj popis djela

da Divnić u obraćanju papi navodi da su ga na pisanje svojim molbama naveli hrvatski plemići, u čemu je moguće vidjeti odraz njihove potrage za vanjskom pomoći gotovo odmah nakon katastrofalnog poraza, a što je motivacija koja vjerojatno stoji i iza većine ostalih promatranih djela.³⁰ Premda je zapravo bio venecijanski patricij, splitskog nadbiskupa Bernarda Zanea, uslijed mjesta njegovog života i djelovanja te pisanja o hrvatskom području, opravdano je smjestiti i među hrvatske humaniste.³¹ Sudjelujući na otvarajućoj sjednici Lateranskog koncila 1512. godine, nadbiskup Zane pred papom Julijem II. održao je govor o teškoćama hrvatskih krajeva suočenih s turskim nasiljem. Na istom koncilu, ali pod predsjedanjem sljedećeg pape, Lava X., crkvenim ocima 1513. godine obratio se i modruški biskup Šimun Kožičić Benja.³² Također, tri godine kasnije, govorom danas poznatim pod naslovom „Opustošena Hrvatska“, Benja se ponovo obratio Lavu X., oštro iskritiziravši njegovu rastrošnost u trenutcima nestašice u hrvatskim krajevima. Godine 1517. pred spomenutim papom svoj je govor održao i fra Bonaventura iz Korčule; međutim, osim okvirne spoznaje da je bio protuturskog karaktera, njegov je detaljniji sadržaj nepoznat.³³ Ista je sudbina zadesila i govor biskupa Tome Nigera, održan pred Lavom X. 1520. godine.³⁴ Naposljetku, istom papi obratio se i kanonik Stjepan Posedarski koji je 1519. godine u ime bana Ivana Karlovića, kojeg je predstavio kao vojnika vjere, tražio papinu pomoć za Hrvatsku.³⁵

Pored nabrojanih autora crkvene provenijencije, čiji su govori i tekstovi sukladno tome bili obogaćeni retoričkim ukrasima i odlomcima svojstvenima crkvenom propovijedanju, obraćanja druge skupine govornika pred papinstvom obilježile su kratkoća i konkretnost.³⁶ Riječ je o vojnim zapovjednicima izravno uključenima u borbu protiv Osmanlija. Premda je njegov autor ujedno bio i biskup, zbog njegovog obnašanja funkcije hrvatskog bana, ovdje je potrebno navesti pismo Petra Berislavića upućeno 1518. godine papi Lavu X.³⁷ Četiri

protuturskog korpusa hrvatske književnosti, u ovoj analizi on zbog svog stranog porijekla i tek privremenog boravka na hrvatskom prostoru nije obrađen. Detaljnije o spomenutom pismu vidi: Neven Jovanović, „Antonio Fabregues o Krbauskoj bitci,“ *Povijesni prilozi* 41 (2011): 173-187.

³⁰ ...da što vernije udovoljim želji banovca Hrvatske i ostalih plemića slovinske zemlje, koji su me jučer pismeno i po glasnicima jednoglasno dali zamoliti da vašoj Svetosti po redu pišem i o jadu ubijenih i o opasnostima u kojima se danju i noću nalaze oni koji ostadoše na životu; Juraj Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.,“ u *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo (Split: Logos, 1983), 315.

³¹ Petrović, „The Croatian Humanists,“ 265; Gligo, *Govori protiv Turaka*, 113-114.

³² Gligo, *Govori protiv Turaka*, 45; 328.

³³ Jovanović, „Antiturska iterata,“ 108.

³⁴ Isto.

³⁵ Gligo, *Govori protiv Turaka*, 53.

³⁶ Isto, 59; Đukić, *Sultanova djeca*, 16.

³⁷ Jovanović, „Antiturska iterata,“ 119. Budući da je za potrebe ovog rada cjelovit tekst Berislavićevog pisma ostao nedostupan, njegovi najvažniji dijelovi rekonstruirani su pomoću citata u djelima starije hrvatske historiografije – Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. 4 (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980), 308-309; Matija Mesić, „Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II.,“ *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 3 (1868): 7-9. Više o kontaktima biskupa Berislavića i papinstva vidi: Joško Zaninović, „Kako je biskup, ban i vranski prior

godine kasnije govor pred novim papom, Hadrijanom VI., održao je ugarski državni kancelar Stjepan Brodarić, poznatiji po najcjelovitijem suvremenom opisu Mohačke bitke.³⁸ Najvjerojatnije već sljedeće godine taj je govor u nepoznatom mjestu dao tiskati apostolski protonotar i papinski nuncij u Ugarskoj, Lombardi Burgio, proširivši ga time među onovremenom javnosti.³⁹ Premda nije poznato je li svoj govor održao ili samo dao tiskati, istom se papi 1523. godine u ime svog bolesnog oca Bernardina obratio i knez Krsto Frankopan.⁴⁰ Napokon, ne pripadajući ni kleričkom ni vojnom staležu, kvantitativno najviše tekstova od proučavanih autora papama je uputio predvodnik splitskoga humanističkog kruga, Marko Marulić.⁴¹ Posvetivši je Lavu X. i obraćajući mu se u njezinim stihovima, 1516. godine Marulić je sastavio poemu „Tuženje grada Hjerolimima“, jedini od promatranih tekstova izvorno napisan na hrvatskom jeziku. Nadalje, 1522. godine Marulić je uputio i poslanicu Hadrijanu VI., da bi 1523. godine sastavio i latinski epigram posvećen Klementu VII., također obilježen protuturskim motivima.⁴²

3. Metodologija

U razmatranju gore nabrojanih tekstova u ovom će radu biti korištena analiza unutartekstne aksiologije, kojom se *podrazumijevaju svi postupci kojima se u nekom književnom tekstu vrednuju elementi njegova tematskog svijeta*⁴³, odnosno kojom se istražuje što pisac misli o onome što opisuje te kako to prikazuje u vrijednosnom smislu.⁴⁴ Naime, identificirajući se s vlastitom zajednicom, pisac ili govornik ono što stoji njoj nasuprot promatra kao objekt te mu pritom pripisuje različita svojstva, izražena vrijednosno obilježenim imenicama i pridjevima, ali i glagolima i načinskim prilozima.⁴⁵ Osobno iskustvo pripovjedača pritom opisivanom daje poseban vrijednosni naboj te do određene

Petar Berislavić pribavio Hrvatskoj naslov ‘predziđe kršćanstva,’ *Croatica Christiana periodica* 18/33 (1994): 109-134.

³⁸ Petrovich, „The Croatian Humanists,“ 259-260.

³⁹ Stjepan Brodarić, „Govor pred papom Hadrijanom VI.,“ u *Mohačka bitka 1526.*, ur. Stjepan Sršan (Vinkovci: Kulturno-informativni centar Privlačica, 1990), 89.

⁴⁰ Gligo, *Govori protiv Turaka*, 357.

⁴¹ Dukić, *Sultanova djeca*, 16.

⁴² Premda u tekstu „Tuženja grada Hjerolimima“ nema spomena papinog imena, zbog vremena nastanka možemo ga pripisati Lavu X; Jovanović, „Antiturcica iterata,“ 119. Postoji vjerojatnost da je i Marulićeva „Molitva suprotiva Turkom“ bila namijenjena papi Aleksandru VI., kojemu je navodno posvećen njezin latinski akrostih. Međutim, budući da je riječ tek o Paljetkovoju pretpostavci, u ovom tekstu to djelo nije uzeto u obzir; Paljetak, „Molitva suprotiva Turkom,“ 338-340.

⁴³ Dukić, *Sultanova djeca*, 1.

⁴⁴ *Riječ je dakle o svojevrsnom samovrednovanju književne zbilje za razliku od izvanjskog vrednovanja, kojim recipijent ocjenjuje neki segment književnog teksta ili njegov estetički domet. Predmetom unutartekstnog (imanentnog) vrednovanja mogu biti prostori i likovi tematskog svijeta nekog književnog djela;* Isto.

⁴⁵ Isto, 3-4; Zrinka Blažević, „Discourse of Alterity – Ottomanism in the Works of Bartol Đurđević,“ u *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium: Approaching the Other on the Borderlands Eastern Adriatic and Beyond, 1500 – 1800*, ur. Egidio Ivetić i Drago Roksandić (Padova: Cleup, 2007), 45.

mjere povećava vjerodostojnost njegove priče.⁴⁶ Dakako, pritom valja računati i na određenu razinu sotonizacije protivnika, odnosno na stavljanje neprijateljske i vlastite zajednice u svojevrstan manihejski sukob između Zla i Dobra.⁴⁷ Takvi se podatci, naravno, trebaju uzimati s oprezom, no moguće ih je iskoristiti kao vrijedan izvor o mentalitetu promatranog vremena, ali i odraz stvarnih radnji koje su poslužile kao poticaj njihovom kreiranju. Također, putem oštro izraženih suprotnosti, „drugi“ služi i kao sredstvo vlastite samo-identifikacije, pri čemu ga se najčešće promatra kao monolitnu cjelinu, ignorirajući razlike unutar njegove strukture.⁴⁸ Usko povezan s tim stoji i fenomen razvoja stereotipa, kao i općih mjesta u književnosti, kontinuirano pripisivanih određenoj skupini, u ovom slučaju Turcima.⁴⁹ Tako akumulirane aksiološke atribucije naposljetku je moguće kategorizirati u različita semantička polja. U dosadašnjim istraživanjima protuturskog korpusa hrvatske književnosti isprofilirala su se četiri takva temeljna polja – Vjerski Neprijatelj, Osvajač, Snažni Ratnik i Nasilnik.⁵⁰ Prva zadaća ovoga rada stoga je promatranje njihove veće ili manje uporabe u formiranju političkog diskursa humanističkih govornika i autora pisama i drugih vrsta promatranih tekstova, pragmatički korištenog za stjecanje naklonosti slušatelja/čitatelja i njihove konkretne pomoći hrvatskim krajevima u borbi protiv Turaka. Također, pojedini elementi tih semantičkih polja bit će iskorišteni za dokazivanje teze o kontinuiranom oblikovanju ideje o Turcima kao globalnoj opasnosti kao jednog od najvažnijih elemenata privlačenja papinske potpore. U tu svrhu pažnja će najprije biti posvećena načinima njihove opće negativne stereotipizacije u obliku pripisivanja određenih karakteristika i opisivanja njihovih uobičajenih neprijateljskih aktivnosti, da bi potom bilo proučeno korištenje tih karakteristika i opisa kao, tadašnjim autorima logičnih, objašnjenja za određene turske postupke i navodne ili stvarne konačne namjere.

4. Semantička polja protuturskih govora

4. 1. Turci kao životinje i paklene sile

Prva i najočitija aksiološka karakteristika protuturskih tekstova, na kojoj se temelje sve ostale slike turskog djelovanja, umanjivanje je ili potpuno negiranje njihove ljudske naravi. Dok, primjerice, Posedarski na početku svog govora Lavu X. Turke još naziva *vrlo divljim neprijateljima*⁵¹, ne oduzimajući im ipak time ljudskost, Krsto Frankopan ističe ih kao *najnečovječiji narod*.⁵² Međutim,

⁴⁶ Dukić, *Sultanova djeca*, 4. Tako, primjerice, obraćajući se ocima Lateranskog koncila, nadbiskup Zane dvostruko naglašava da *nisam ja to, sveti papa i mudri oci, iznio vama kao da sam čuo i čitao, nego sam doista vidio. Vlastitim sam ih očima vidio, kažem vidio*; Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 111.

⁴⁷ Dukić, *Sultanova djeca*, 5; Blažević, „Discourse of Alterity,“ 46-47.

⁴⁸ Blažević, „Discourse of Alterity,“ 47; 51.

⁴⁹ Dukić, *Sultanova djeca*, 5; 15.

⁵⁰ Isto, 4.

⁵¹ Stjepan Posedarski, „Govor Stjepana Posedarskog održan pred papom Leonom X.,“ u *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo (Split: Logos, 1983), 337.

⁵² Krsto Frankopan, „Govor Krsta Frankopana papi Hadrijanu VI.,“ u *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo (Split: Logos, 1983), 352.

pored takvih izravnih ocjena, veću važnost u prikazivanju turske neljudskosti imale su razne slike i aluzije na životinjski svijet, odnosno na biblijski imaginarij. Pored općenitije slike *prijeteće opasnosti i neposredne bolesti*⁵³, kojom se Turci pretvaraju iz naroda u apstraktniju te time i opasniju formu, nadbiskup Zane uklapa ih i među širu skupinu *orijentalaca koji žive prije životinjskim nego li ljudskim životom*⁵⁴, time im dodatno oduzimajući zaseban identitet. Na sličan ih način i Brodarić naziva *strašnim zvijerima i nemilim životinjama, koje su se toliko uzdigle protiv kršćanstva*.⁵⁵ Što se konkretnih životinja tiče, najčešća je uporaba vuka, kao općeg simbola proždrljivosti i krvožednosti. Tako u Marulićevoj imaginaciji Turci poprimaju obličje *nezasitnog vuka koji nikad ne miruje*, jer je riječ o *najgrabežljivijem od svih vukova, koji se ne može zasititi nikakvom količinom naše krvi*.⁵⁶ Pored vuka, sličnu funkciju simbola proždrljivosti obavlja i *nezasitna zmija*.⁵⁷ Stanovnici hrvatskih pokrajina stoga su, prema tvrdnjama dalmatinskih humanista, neprekidno *izloženi ždrijelu samih neprijatelja*⁵⁸ te će, *ako se ta pogubna zvijer ne obuzda i ne suzbije*⁵⁹, u skoro vrijeme biti sasvim uništeni. No, očigledno ne smatrajući životinjske motive dovoljno snažnima za dočaravanje stvarnih razmjera turske opasnosti, ali i temeljnog poriva njihovih napada, autori posežu i za povlačenjem paralela između Turaka i demonskih sila, uključujući i samog Sotonu, što u onovremenom mentalitetu valja uzeti kao vrhunac negativne stereotipizacije. Kao poveznica tih dviju razina ističe se Brodarićeva usporedba Turaka s *protivnikom koji obilazi kao ričući lav, tražeći koga da proždere, na koji dio kršćanskog carstva da navali i sasvim ga uništi*.⁶⁰ Ovaj je citat posebno značajan jer je u njegovom sadržaju, unatoč ne-kleričkom staležu autora, moguće pronaći direktan utjecaj biblijskog teksta – riječ je o ulomku iz prve Petrove poslanice (1 Pt 5, 8) u kojem lav simbolički utjelovljuje Sotonu kao uvijek budnog neprijatelja kršćanstva. Nadalje, Posedarski u već spomenutom govoru *turskog kralja* poistovjećuje s *onom strašnom zvijeri što je u Apokalipsi predočena*, a koja je u njegovo doba, *zbog naših grijeha ili s dopuštanjem velikog Boga, uperila protiv nas onih sedam rogova*.⁶¹ Na sličan način i biskup Divnić, također aludirajući na Sotonu, nastoji protumačiti silinu turskih napada, pripisujući ih *duhu koji se ne može zasititi pokolja vjernika i koji požudno hlepi da prigrlji vlast nad čitavim svijetom*.⁶² Takvu negativnu stereotipizaciju omogućuje i olakšava činjenica turske pripadnosti drugoj vjeri, tako da se spominjana zvijer označava i kao *muhamedanska*⁶³, jasno naglašavajući

⁵³ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 112.

⁵⁴ Isto, 110.

⁵⁵ Brodarić, „Govor pred papom Hadrijanom VI,“ 92.

⁵⁶ Marko Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI,“ u *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo (Split: Logos, 1983), 169; 176.

⁵⁷ Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI,“ 319; Šimun Kožičić Benja, „Opustošena Hrvatska,“ u *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo (Split: Logos, 1983), 333.

⁵⁸ Šimun Kožičić Benja, „Govor na šestom zasjedanju Lateranskog koncila,“ u *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo (Split: Logos, 1983), 327.

⁵⁹ Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI,“ 319.

⁶⁰ Brodarić, „Govor pred papom Hadrijanom VI,“ 94-95.

⁶¹ Posedarski, „Govor pred papom Leonom X,“ 337.

⁶² Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI,“ 314.

⁶³ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI,“ 173.

povezanost islama s paklenim silama.⁶⁴ *Kako ne bi neprijateljski napadaj i nas povukao u ponor*⁶⁵, dakle, kršćanskim silama ne preostaje drugo nego boriti se do konačnog uništenja te *tako klete nakaze*⁶⁶, u čemu poticaj treba biti i obaveza svakog vjernika na hrvanje sa Zlom, u tom trenutku i posebno utjelovljenim u liku turskog osvajača.

4. 2. Turci kao koljači i silovatelji

Nakon tako postavljenih temeljnih turskih karakteristika, konkretno nabranje njihovih postupaka moguće je prikazati kao logičnu posljedicu njihove zle naravi te ga iskoristiti za što slikovitije dočaravanje neprijatelja u borbu protiv kojeg se poziva papinstvo i kršćanski svijet. Nadovezujući se na gore navedena razmišljanja o uzrocima i motivima silovitih turskih navala, opće mjesto u gotovo svim promatranim govorima zauzima *turski bijes*⁶⁷, čije se okrutne manifestacije kataloški opisuju. Na posebnom su udaru pritom najranjivije skupine opsjednutih zajednica – djeca, žene i starci. Upadajući u kršćanska mjesta Turci tako, primjerice, *otimaju sinove iz roditeljskog zagrljaja, a djecu s majčinskih grudi*⁶⁸, nakon čega ih, poput *dječice što su izvučena iz rasječene utrobe trudnih žena, kolju pred očima roditelja*⁶⁹, često ih hvatajući za noge i razmrskavajući im glave o obližnje zidove. Međutim, ovisno vjerojatno o vlastitoj trenutnoj inspiraciji, osvajači u pričama hrvatskih humanista neke mladiće očito koriste i za zabavu, tako što ih *uprežu u plug kao volove i sile ih da lemešom oru zemlju*.⁷⁰ No, naposljetku, većinu mladih i sposobnijih za budući rad odvođe *vezanu poput životinja na konjima*⁷¹ u ropstvo, o čemu će više riječi biti u nastavku teksta. S druge strane, starci se u pravilu *kao beskorisni kolju pred očima sinova*.⁷² *Njihovo koplje i mač naša je oblila krv*, zaključuje Marulić.⁷³ Vrijedi primijetiti kako je isticanje vršenja takvih okrutnih radnji upravo pred očima s njima obiteljski povezanih svjedoka također vrlo čest detalj priča o turskom nasilju, koji dodatno pojačava dojam njihove neljudskosti.⁷⁴ Posebno mjesto u tome zauzimaju silovanja žena i djevojaka koje *trgaju iz majčina krila za svoju*

⁶⁴ Premda ne moraju biti njihov uzrok, vjerske različitosti – nasuprot ekonomskoj međuovisnosti – počesto djeluju kao katalizator pri ulasku dviju zajednica u sukob; Murat Iyigun, „Luther and Suleyman,” *The Quarterly Journal of Economics* 123/4 (2008): 1468.

⁶⁵ Kožičić Benja, „Govor na šestom zasjedanju Lateranskog koncila,” 327.

⁶⁶ Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.,” 319.

⁶⁷ Isto, 317; 319; Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,” 110; Kožičić Benja, „Govor na šestom zasjedanju Lateranskog koncila,” 324; Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.,” 354.

⁶⁸ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,” 110.

⁶⁹ Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.,” 356.

⁷⁰ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,” 110-111.

⁷¹ Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.,” 314.

⁷² Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,” 110-111.

⁷³ Marko Marulić, „Papi Klementu VII.,” u *Latinski stihovi*, ur. Bratislav Lučin (Split: Književni krug, 2005), 173.

⁷⁴ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,” 110-111; Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.,” 356; Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.,” 319; Posebni, „Govor pred papom Leonom X.,” 339.

neprijateljsku požudu⁷⁵ te prema kojima *nemaju nikakva poštovanja*.⁷⁶ Sukladno kršćanskim sentimentima autora i recipijentu njihovih govora, naglašava se i *na najsrmatotniji način zlostavljene djevojke i djevice Bogu posvećene*⁷⁷, odnosno silovane redovnice iz zaposjednutih samostana. Sve navedeno dodatno je potkrijepljeno i kontinuiranim spominjanjem svirepog mučenja već zarobljenih i poraženih, toliko čestog da Divnić, primjerice, u pismu Aleksandru VI. više nema ni potrebe posebno govoriti o tome *koliko je zarobljenika turski neprijatelj poslao natrag svojim kućama odsjekavši im ruke, iskopavši oči i odrezavši uši*.⁷⁸

4. 3. Turci kao muslimani i neprijatelji kršćanstva

Budući da se upravo na njoj temeljio glavni povod percepciji Turaka kao „drugog“, njihova pripadnost islamskoj vjeri, kao oponentu kršćanstva, u zapisima i govorima o Turcima zauzimala je posebno mjesto. Slično kao i s uporabom paklenih motiva, s kojima se islam kao *neprijatelj vjere*⁷⁹ ili *našeg imena*⁸⁰ usko povezuje, i pripadnost toj *najgadnijoj sekti odvratnog Muhameda*⁸¹ tumači se kao „prirodni“ uzrok nasilja nad kršćanima. Naime, ističe se da *ti nevjernici smatraju svojom svetom dužnošću da ne propuste ništa što misle da će biti na ruglo našoj vjeri*⁸², odnosno da misle kako iskazuju *najveće poštovanje svom gnjusnom Muhamedu progoneći kršćane, uništavajući ih i ubijajući*.⁸³ S obzirom na to, u svojim razmišljanjima o privremenom primirju između Mletaka i Turaka, Marulić se pita *kako može biti prijatelj ijednog kršćanina onaj tko se Kristu protivi, tko se s nama ne slaže ni u vjeri, ni u zakonima, ni u običajima te zaključuje da gdje je tolika različitost u svemu, tamo se ne može uspostaviti nikakvo prijateljstvo doli hinjeno*.⁸⁴ U naravi tako percipiranog islama zauvijek će, naime, ostati težnja da *sve prisili da se pokore njegovu zakonu, da zaniječu Krista i da časte Muhameda*.⁸⁵ Stoga se autori govora ni ne čude što u ponašanju *tog naroda, najbezbožnijeg od svih Antikrista*⁸⁶, *ne prođe gotovo ni jedan dan, a da strašne nevjerničke zvijeri ne nanesu Kristovim štovateljima kakvo god mogu nasilje*.⁸⁷ O konačnom cilju takvih postupaka u svom epigramu Klementu VII. Marulić, nadalje, tvrdi da *oni kršćane sve istrijebiti zauvijek žele, svaki oskvrnuti hram Bogu što našem je svet*.⁸⁸ Opis niza zlodjela učinjenih iz mržnje prema kršćanstvu, koji se iznosi kod gotovo svih autora, prilično je sličan, sastojeći se od dviju glavnih kategorija. Kao prvo, crkve na osvojenim područjima redovito se obeščaćuju, a njihova

⁷⁵ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 110-111.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.,“ 314.

⁷⁸ Isto, 319.

⁷⁹ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 112.

⁸⁰ Kožičić Benja, „Govor na šestom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 326.

⁸¹ Isto, 325.

⁸² Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,“ 169.

⁸³ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 110.

⁸⁴ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,“ 168.

⁸⁵ Isto, 169.

⁸⁶ Isto, 168.

⁸⁷ Isto, 169.

⁸⁸ Marulić, „Papi Klementu VII.,“ 173.

unutrašnjost razara. Tako Marulić u već citiranom djelu ističe da su *hramovi u kojima se neprestano Bogu prinosila žrtva pretvoreni u staje za marvu*⁸⁹, što na gotovo identičan način ponavljaju i Kožičić Benja⁹⁰ i Frankopan.⁹¹ Prilikom takvih svetogrđnih postupaka, bilježe autori, *tijela svetih koja su vjernici častili nevjernici gaze nogama. Slike i kipove svetaca, pa čak i samog našeg Spasitelja i Djevice Marije, njegove majke, ili uništavaju ili bacaju u smeće*.⁹² Muslimanskog nasilja nisu pošteđeni ni najsvetiji objekti pa tako *neprijateljska ruka izvlači iz svetohraništa presveto tijelo Kristovo i bez ikakve ga kazne nogama gazi*⁹³, što je motiv koji je među onovremenim slušateljima svakako morao izazvati golemu konsternaciju. No, osim uništavanja kršćanskih svetinja, muslimanski osvajači silom nastoje preobratiti i stanovništvo zaposjednutih krajeva na svoju vjeru, ciljajući pritom posebice na mlade muškarce, kojima *nevolju, trud i muke daju, hteći da pušćaju karstjansku veru i čud tere da primaju tursku neveru i blud*⁹⁴, odnosno vršeći *obrezivanje po običaju muhamedanskog krivovjerja dječaka koji su davno bili očišćeni svetim krštenjem, a kasnije od vjernika postali nevjernici*.⁹⁵ Premda je u službi Porte bilo i neislamiziranih skupina, spominjanje ovog motiva posebnu će važnost imati prilikom obraćanja papi s prijeljnom da će, ako ne prime prijeko potrebnu pomoć, hrvatski vojnici s obiteljima stupiti u sultanovu službu.

4. 4. Turci kao pustošitelji i porobljivači

Iako je pustošenje bilo opće mjesto srednjovjekovnih kronika i prije dolaska Osmanlija, tijekom tog je razdoblja taj pojam uglavnom bio prostorno ograničen na područja lokalnih feudalnih razmirica.⁹⁶ Međutim, početkom 16. stoljeća pustošenje postaje istinskim općim stanjem hrvatskih krajeva, s osmanskom namjerom uništenja čitavoga društvenog ustrojstva Hrvatskog Kraljevstva kao preduvjeta za njegovo konačno osvajanje.⁹⁷ U *svakodnevnom provalama*⁹⁸ tog *vrlo grabežljivog*⁹⁹ neprijatelja stoga se *razgrabljuju imanja, stoka odvlači, zaseoci i sela izgaraju u vatri, a polja, koja su nam obrađena omogućavala život, dijelom se pustoše, dijelom ostavljena bez obrađivača, rode trnjem, ne žitom*.¹⁰⁰ U takvoj situaciji, a posebice u onim krajevima u kojima

⁸⁹ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,” 169.

⁹⁰ Kožičić Benja, „Opustošena Hrvatska,” 332-333.

⁹¹ Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.,” 356.

⁹² Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,” 169.

⁹³ Kožičić Benja, „Opustošena Hrvatska,” 332-333.

⁹⁴ Marko Marulić, „Tuženje grada Hjerolimima,” u *Marko Marulić. Pisni razlike*, ur. Josip Vončina (Split: Književni broj, 1993), 62. Slično Marulić piše i u epigramu Klementu VII. – *Jadnoj majci i ocu iz krila dječicu grabe, / Sile da prihvate klet nauk, krivovjerja pun. / Kristovi sinovi sad muhamedanske svetinje slijede, / Vječni im izmiče spas, vječnu izabiru smrt*; Marulić, „Papi Klementu VII.,” 173.

⁹⁵ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,” 169.

⁹⁶ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 407.

⁹⁷ Isto; 412.

⁹⁸ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,” 168.

⁹⁹ Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.,” 315.

¹⁰⁰ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,” 168.

su, poput Modruške biskupije, i utvrde *na juriš zauzete i razorene*¹⁰¹, neprijatelj zapravo *već počinje gospodariti ovim pokrajinama, prisiljava ih da mu plaćaju danak ili ih podvrgava pod svoju vlast*.¹⁰² Nasuprot *ognjem i mačem*¹⁰³ uništenih seoskih prostranstva, od ove *najgrozomornije i najdivlje poplave barbara*¹⁰⁴ stoga još jedinu zaštitu nude zidinama zaštićena gradska područja iz kojih se pisci javljaju svojim poslanicama ili putuju u Rim i na druga odredišta, moleći za pomoć za „opustošenu Hrvatsku“. Pored pljačke i uništavanja materijalnih dobara, važan dio osmanskih taktika činilo je i uništavanje ljudskog potencijala graničnih zemalja, pri čemu je – osim ubojstava i tjeranja u bijeg – važnu ulogu igralo i odvođenje u ropstvo.¹⁰⁵ Opisujući papi stanje svoje pastve, tog se problema dotiču i dvojica klerika. Splitski nadbiskup Zane ističe kako Turci *otimaju sinove iz roditeljskog zagrljaja, a djecu s majčinskih grudi te djecu tvoje Svetosti i moju, i jednog i drugog spola, odvođe u bijedno ropstvo*.¹⁰⁶ Pored njega, modruški biskup Kožičić Benja pruža i konkretnije podatke, navodeći da je s područja njegove biskupije u samo dva mjeseca *odvedeno više od dvije tisuće kršćana*.¹⁰⁷ Iako je pretjerivanje u takvim opisima bilo uobičajena pojava, ono je ujedno i odraz iskrenog osjećaja ugroženosti.¹⁰⁸

4. 5. Turci kao nepobjedivi neprijatelji?

Spomenuti osjećaj, kao i praćenje stalnih osmanskih napredovanja, doveli su naposljetku do propitkivanja ideje o mogućnosti kršćanske pobjede nad toliko snažnim neprijateljem. U analizi tog dijela protuturskog diskursa moguće je izdvojiti dvije skupine autora. Prva skupina, u trenutku održavanja govora očigledno izrazitije potresena događajima u svojoj domovini, vojnu snagu turskog neprijatelja uzdiže do te mjere da se kao jedina mogućnost njegovog poraza navodi potreba za snagama *tolikih kraljevstava, tolikih vladara koliko ih sam posjeduje i kojima vlada*.¹⁰⁹ Štoviše, pišući pod dojmom tada vrlo svježeg poraza hrvatske vojske na Krbavskom polju, Divnić otvoreno negira da *ima ikoga čije bi se snage mogle izjednačiti ili uspoređivati s njegovima*.¹¹⁰ *Najmoćniji od svih*¹¹¹, takvi su neprijatelji – *obilujuć i isto tako i ljudima i svim ratnim sredstvima*¹¹² – *od Osmana I. sve do moćnog Bajazita, jedanaestog njihova cara, osvojili velik dio Azije i to onaj vredniji, zatim sebi prisvojili ne manji dio Evrope uz silno prolijevanje kršćanske krvi, razderali je, rastrgli i prisvojili dva carstva i dvanaest kraljevstava*¹¹³ te se pred vratima hrvatskih, ali i talijan-

¹⁰¹ Kožičić Benja, „Govor na šestom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 324.

¹⁰² Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.,“ 314-315.

¹⁰³ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 110-111.

¹⁰⁴ Brodarić, „Govor pred papom Hadrijanom VI.,“ 95.

¹⁰⁵ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 412.

¹⁰⁶ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 110-111.

¹⁰⁷ Kožičić Benja, „Govor na šestom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 324.

¹⁰⁸ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 407.

¹⁰⁹ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,“ 171.

¹¹⁰ Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.,“ 314.

¹¹¹ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,“ 171.

¹¹² Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.,“ 314.

¹¹³ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 110.

skih zemalja pojavili *ovjenčani pobjedničkim trofejima*.¹¹⁴ No, i unatoč takvom prikazu turske sile, druga skupina autora ipak upozorava svoje slušatelje/čitatelje neka ne *misle da su Turci nepobjedivi*.¹¹⁵ Naime, oni *se dadu pobijediti i dosta su često bili pobijeđeni*.¹¹⁶ Dapače, ni njihova vojna snaga nije potpuno realna, već im vojni uspjeh uvelike ovisi o *varkama i spletkama*.¹¹⁷ Također, unatoč prividnoj veličini njihove vojske, *mnoštvo koje vode sa sobom* uglavnom je *nenauružano*¹¹⁸, a u njihovoj se službi nalazi i velik broj kršćanskih podanika *koji se gorljivo drže kršćanske vjere i dahtavim ustima očekuju dolazak tvoje Svetosti, pomoć, otkupljenje i oslobođenje od bijedna ropstva*¹¹⁹, tako da Porta ne može računati na njihovu apsolutnu odanost. Polazeći s takvog stanovišta, ban Berislavić stoga najveću opasnost (i sramotu za čitav kršćanski svijet) vidi u mogućnosti da *najljepša i najjača braništa kršćanstva* dospiju u *šake najgadnijih dušmana kršćanskoga imena više našom nemari negoli njihovim junačtvom*.¹²⁰

5. Turci kao globalna opasnost

5. 1. Razjedinjenost kršćanskog svijeta

Premda proučavanje procesa centralizacije i vojne revolucije predstavlja tek fenomen moderne historiografije, već su suvremenici ovdje analiziranih događaja bili svjesni manjkavosti vlastite strane u usporedbi s osmanskom vjersko-politički ujedinjenom i ekonomski poticanom vojnom silom. Postupno šireći svoj obzor od komunalnog pa sve do općeg, humanistički su autori pored mržnje i straha od Osmanlija počeli uviđati i efikasnost njihovog uređenja temeljenog na meritokraciji, vojnoj disciplini i administrativnoj učinkovitosti.¹²¹ S druge strane, u percepciji kršćanskog tabora ključno mjesto zauzela je razjedinjenost kršćanskih vladara i naroda, posebice nakon početka Lutherove Reformacije. Naime, ne uviđajući da se u međusobnim borbama *ne bore za sebe, ne pobjeđuju za sebe*, upozorava Marulić, europski vladari *pružaju priliku da vas uskoro pobijedi onaj koji se sprema da sve vas proždere. Jer kad jedni druge međusobno uništite, on će vas, ostavljene gotovo bez svake pomoći, lako napasti i pod svoju vlast pokoriti pa će vas ne trgnuvši, štono se kaže, mača, svladati i prisiliti da služite njegovu zakonu i da se pokorite njegovoj krivoj vjeri*.¹²² Slabeći tako vlastite sile nasuprot zajedničkom neprijatelju, nastavlja Krsto Frankopan, kršćanski moćnici *ostavljaju sve bez obrane*¹²³ umjesto da *zajedničku opasnost*

¹¹⁴ Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.,” 353.

¹¹⁵ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,” 112.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Posedarski, „Govor pred papom Leonom X.,” 339.

¹¹⁸ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,” 112.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Mesić, „Banovanje Petra Berislavića,” 8.

¹²¹ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 408-409; Anievas i Nišancıoğlu, *How the West Came to Rule*, 95; Gligo, *Govori protiv Turaka*, 18-19.

¹²² Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,” 172; Iyigun, „Luther and Suleyman,” 1467.

¹²³ Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.,” 353.

odbiju zajedničkim oružjem.¹²⁴ Štoviše, uviđajući da bez papinog poticaja ne mogu računati na pomoć kršćanskih vladara koji su do dana današnjega drijemali, pa čak i spavali¹²⁵ te da neprijatelju nitko ne dolazi ususret, nitko mu se ne suprotstavlja¹²⁶, hrvatski govornici ističu kako njihovi susjedi zapravo i koriste priliku njihove ugroženosti te ih još i oni progone iz neke zavisti i debljaju se s naše muke.¹²⁷ Tome je pridonosilo i rasulo koje je u vrijeme vladavine posljednjeg Jagelovića obilježavalo unutarnji život Ugarskog Kraljevstva, kako u svojem pismu papi Lavu X. svjedoči Petar Berislavić – *svietli je kralj Ljudevit mlad, velmože se više za se staraju nego za obće dobro, a i stališi su medju sobom u mnogih stvarih nesložni.*¹²⁸ U takvoj situaciji, ako se *kršćanin nastavi ljutiti na kršćanina, vjernik na vjernika, brat na brata*¹²⁹, bit će gotovo s kršćanskom zajednicom¹³⁰ te će čitava potpasti pod muslimansku vlast.

5. 2. Ugroženost Italije i papinskog Rima

S obzirom na talijanski smještaj pape kao recipijenta proučavanih govora, ali i na onovremenu glavnu usmjerenost osmanskih napredovanja prema talijanskom prostoru, koja je zasvjedočena i kratkom epizodom njihovog iskrcavanja na Otrantu još 1480. godine, većina govornika ističe ugroženost Italije i papinskog dvora, odnosno ulogu koju hrvatske zemlje imaju u njihovoj obrani.¹³¹ Označujući stoga svoje ozemlje kao *predziđe ili dver kršćanstva*¹³², govornici navode nužnost da se *dušmanska navala slomi u uskim klancima Hrvatske i da se ovdje oslabi njegov bijes.*¹³³ U protivnom, turska će sila, uspoređena s požarom¹³⁴ ili poplavom¹³⁵, nezaustavljivo prodrti u Italiju, odakle je *neće više nikakvi topovi ni strojevi iskorijeniti i istjerati.*¹³⁶ Štoviše, već u onim trenutcima, upozorava Divnić, znatnim mu je dijelom *otvoren pristup kroz središnje izlaze Hrvatske, Slavonije i Panonije, kuda će se moći bez pogibelji zalijetati prema Italiji*¹³⁷ te se, prema Zaneu, u tijeku jedne noći vrlo lako lađama prebaciti u

¹²⁴ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.“, 170.

¹²⁵ Toma Niger, „Pismo Tome Nigera kanonika Marku Maruliću,“ u *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo (Split: Logos, 1983), 100.

¹²⁶ Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.“, 314.

¹²⁷ Posedarski, „Govor pred papom Leonom X.“, 337-338.

¹²⁸ Mesić, „Banovanje Petra Berislavića,“ 8.

¹²⁹ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 107.

¹³⁰ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.“, 170.

¹³¹ Moaćanin, *Turska Hrvatska*, 30; Tolan, Veinstein i Laurens, *Europe and the Islamic World*, 135.

¹³² Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.“, 356.

¹³³ Isto, 354.

¹³⁴ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.“, 170.

¹³⁵ Isto; Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.“, 354.

¹³⁶ Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.“, 354.

¹³⁷ Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.“, 319. Na sličan je način i Stjepan Brodarić nastojao upozoriti Hadrijana VI. tvrdnjama da se padom Beograda turskim osvajačima otvorio *veoma slobodan put preko Transalpine i Moldavije, zatim preko Erdelja u Poljsku, a preko Beograda u obje Panonije do ostalih krajeva Dalmacije i cijelog Ilirika i do ovog glavnog mjesta cijelog svijeta u Italiji*; Brodarić, „Govor pred papom Hadrijanom VI.“, 95. Štoviše, Brodarić dodaje i kako nedavna osvajanja nisu otvorila mogućnost turske dominacije samo nad Jadranom i talijanskim prostorom,

*gradove tvoje Svetosti u Picenu.*¹³⁸ Na taj način u govorima se, osim povezivanja sudbine hrvatskih zemalja sa sudbinom talijanskih, pa i samog pape, priprema teren za kulminaciju prikaza turske opasnosti, odnosno za njihovo predstavljanje kao prijetnje čitavom kršćanskom svijetu s Rimom kao njegovim duhovnim središtem. Iznimno važnu ulogu pritom, sukladno već spomenutoj slici Turaka kao požara, igrao je simbol gorućeg zida¹³⁹, kojim su predstavljene hrvatske zemlje, upozoravajući pritom slušatelje/čitatelje da *kad gori susida tvoga stan, na tom je da zgori i tvoj od onu stran.*¹⁴⁰

5. 3. Ugroženost čitavoga kršćanskog svijeta

Isticanje opće ugroženosti čitavoga kršćanskog svijeta do najboljeg je izražaja došlo u govorima održanima tijekom Petoga lateranskog koncila jer je on, zbog okupljanja biskupa iz čitave Europe, predstavljao najbolju onovremenu međunarodnu pozornicu za takav tip obraćanja.¹⁴¹ Već je istaknuto da je upravo vjersko razlikovanje između napadača i branitelja igralo veliku ulogu u demonizaciji prvospomenutog i tumačenju njegovih motiva za osvajanje, što je predstavljeno kao istovremeno i politički i kulturni izazov humanističko-renesansnoj Europi.¹⁴² Prikazujući Turčina kao onog koji *nikad ne miruje dok pod svoju vlast ne pokori sve što zna da je još preostalo od kršćanske moći i dok sve ne prisili da se pokore njegovu zakonu, da zaniječu Krista i da časte Muhameda ili da, ako pobijedi, dade ubiti one koji to neće*¹⁴³, hrvatski autori svoju zemlju predstavljaju kao branu *muhamedanskoj zvijeri, koja je strašna za čitavu Crkvu.*¹⁴⁴ Međutim, unatoč svojoj trenutnoj borbi i igranju uloge istočnog limesa kršćanskog svijeta, upozoravaju i na to da *neka se nitko ne smatra sigurnim zato što ga od granica nevjernika dijeli velika prostorna udaljenost.*¹⁴⁵ Naime, *nitko nije toliko daleko da ga oni ne bi pronašli*¹⁴⁶, što je argumentacija koja Turcima dodjeljuje gotovo metafizički karakter, uklapajući se u ranije razrađenu ideju o njihovoj prezentaciji kao dijela demonske sile. Nadovezujući se na također

nego i nad čitavim Sredozemljem; Isto.

¹³⁸ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 110.

¹³⁹ Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.,“ 354; Divnić, „Pismo papi Aleksandru VI.,“ 319.

¹⁴⁰ Marulić, „Tuženje grada Hjeropolima,“ 62.

¹⁴¹ Tako, primjerice, osvrćući se upravo na tu ulogu koncila, nadbiskup Zane u svom uvodnom obraćanju naglašava: *Ja pak, koji namjeravam govoriti pred tobom, tj. pred najuglednijim čovjekom cijeloga svijeta i pravim Kristovim namjesnikom koji je postavljen na najviši vrh ljudskog roda, pred toliko mudrih biskupa, učениh prelata i magistara, pred toliko i tako moćnih knezova, (jednom riječju da priznam istinu) pred čitavim svijetom;* Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 101.

¹⁴² Blažević, „Discourse of Alterity,“ 45. Valja također naglasiti da spomenuti izazov Europi nije bio isključivo vojnog i neprijateljskog karaktera, već je – posebice u nešto kasnijem razdoblju – imao obilježja i obostrane kulturne i ine razmjene; Anievas i Nişancioğlu, *How the West Came to Rule*, 93.

¹⁴³ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,“ 169.

¹⁴⁴ Isto, 173.

¹⁴⁵ Isto, 170.

¹⁴⁶ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,“ 111.

ranije spomenutu sliku Turaka kao biblijskog lava-Sotone, Brodarić u tom duhu ističe da on *obilazi sa svake strane, sad s kopna, sad s mora, sad prema sjeveru, sad opet prema područjima koja su južnija i zapadnija, ustrajno navaljujući i sveudilj nadirući*.¹⁴⁷ No, upravo takav tip zastrašivanja imao je poslužiti tome da europski vladari, razjedinjeni spomenutom neslogom, prestanu napuštati susjeda u opasnosti koji je ispred vas najbliži vatri, jer će inače i njih, lančanim nizom, uskoro *napustiti susjed koji stanuje iza vas*.¹⁴⁸ Turaka, naime, *treba da se bojimo isto tako i mi koji smo blizu kao i oni koji su daleko*.¹⁴⁹ U suočenosti s takvom situacijom, zaključak se, ispunjavajući time i svrhu analiziranih govora i pisama, nametao sam po sebi – *kako ne bi neprijateljski napadaj i nas povukao u ponor*¹⁵⁰ te da „turski požar“, postupno se šireći, ne bi prodro do *krajnjih granica*¹⁵¹, potrebno je udružiti snage i zajednički mu se suprotstaviti na hrvatskom prostoru. Samo na taj način spriječit će ga se *da pod svoju vlast podvrgne preostali kršćanski svijet*.¹⁵²

6. Epilog: Što papa treba učiniti?

Uloga ujedinitelja kršćanskog svijeta i njegovog usmjeritelja u borbu protiv Osmanlija prepuštena je papinstvu. Do promatranog razdoblja rimski su biskupi već u nekoliko navrata djelovali na sličan način, potaknuvši križarske pohode 1354. i 1444. godine.¹⁵³ Međutim, kako su oni redovito završavali neuspjehom te je osmanska opasnost u međuvremenu samo porasla, pojavila se, u periodu između 1493. i 1526. godine, potreba za novim općeeuropskim pokretom. Štoviše, razjedinjenost unutar Crkve, koja se osjećala i prije Lutherovog formalnog istupa iz katoličke zajednice, tražila je i dodatne napore na nadvladavanju unutarkršćanskih sukoba.¹⁵⁴ Promatrajući stoga u papi istovremeno i duhovnog poglavara kršćanskog svijeta i izbornog vladara jedne od talijanskih država, hrvatski humanisti pristupali su mu i s duhovnom i sa svjetovnom argumentacijom, koje su se u govorima najčešće međusobno ispreplitale. Zajednička im je karakteristika ipak bila isticanje osobne papine odgovornosti za dobrobit i zaštitu kršćanskog svijeta, odnosno obaveze da u tom pogledu učini sve što je u njegovoj moći.¹⁵⁵

Molbe i zahtjeve iz analiziranih govora i pisama moguće je razvrstati u tri skupine. U prvom redu, od pape kao moralnog autoriteta autori očekuju da

¹⁴⁷ Brodarić, „Govor pred papom Hadrijanom VI.“, 95.

¹⁴⁸ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila“, 111.

¹⁴⁹ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.“, 168.

¹⁵⁰ Kožičić Benja, „Govor na šestom zasjedanju Lateranskog koncila“, 327.

¹⁵¹ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.“, 170.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Tolan, Veinstein i Laurens, *Europe and the Islamic World*, 122; Tanner, *Croatia*, 33-34.

¹⁵⁴ Kvantitativna istraživanja Murata Iyiguna ipak pokazuju da je osmanska prijetnja oko 1500. godine uspješno prekinula 25% tadašnjih novih i 15% starijih unutareuropskih sukoba. Također, dužina uobičajenog trajanja sukoba unutar kršćanskog tabora prepolovljena je; Iyigun, „Luther and Suleyman“, 1467.

¹⁵⁵ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 489; Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.“, 168.

sjedeći na prijestolju cijelog svijeta i u najvišem dostojanstvu¹⁵⁶, odnosno služeći kršćanskoj zajednici kao *ono što je otac sinovima, glava udovima, pastir ovcama*¹⁵⁷, sve one narode i njihove vladare koji su mu po Bogu povjereni *kao otac potakne na mir i uzajamnu ljubav, a kao gospodar na to ih nagoni*.¹⁵⁸ Jer, prema Maruliću, i sam *Bog uz jednodušne stoji, a nesložne od sebe tjera*.¹⁵⁹ Također, potiču ga da, koristeći autoritet crkvenog sabora, *odluči, zapovjedi, odredi da svi vladari budu zadovoljni svojim granicama, da dalje više ne prodiru, da posjeduju kako posjeduju tabore, utvrde, gradove, pokrajine, ako je samo dugotrajno vrijeme učinilo te posjede njihovim vlasništvom, a u međuvremenu se nitko nije tome usprotivio kako bi u kršćanskom svijetu konačno prestali požari, grabeži i nasilja*, koji se po svojem intenzitetu čine jednakima turskima.¹⁶⁰ Budući da oni sami ne dolaze do te odluke, od pape se očekuje i da potakne europske kraljeve na pružanje pomoći ugroženim područjima. Tako, primjerice, diplomat Brodarić Hadrijana VI. podsjeća da ima *najvećeg prijatelja cara i to onog cara koji veličinom carstva ravna mnogima tako da nadmašuje svime gotovo sve one vrline starih careva, a prema tebi goji takvu pobožnost, toliku ljubav i poštovanje, da izgleda, da ti on naskroz ništa neće uskratiti, naročito ako od njega zatražiš ono što se odnosi na opći spas svih*.¹⁶¹ Da su takve molbe ipak imale nekog utjecaja svjedoče pisma Aleksandra VI. caru Maksimilijanu I. i milanskim vojvodama i njegovi poticaji na sakupljanje pomoći u talijanskim zemljama, kao i obraćanja Lava X. francuskom kralju Franji I. i poljskom kralju Sigismundu I.¹⁶² Osim toga, od pape i okupljenih biskupa i predstavnika svjetovnih vlasti hrvatski govornici traže i konkretnu materijalnu pomoć. Evocirajući Kristovu otkupiteljsku žrtvu, nadbiskup Zane tako poziva papu da *otkupi iz jadnog ropstva*¹⁶³ zarobljene i potlačene kršćane koji *dahtavim ustima očekuju dolazak tvoje Svetosti, pomoć, otkupljenje i oslobođenje*.¹⁶⁴ Na sličan je način i Kožičić Benja, prikazujući takav čin kao barem nekakvu nadoknadu za dotadašnju pasivnost, pozvao vrhove crkvene hijerarhije da *onima koji prolijevaju krv za najsvetiju vjeru udijele nešto da se malko ohrabreni muževno bore, da steknu pouzdanje i da budu čvrsti*.¹⁶⁵ Ipak, sukladno svom vojničkom položaju, najkonkretniji u zahtijevanju financijskih sredstava bio je

¹⁵⁶ Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.,” 354.

¹⁵⁷ Brodarić, „Govor pred papom Hadrijanom VI.,” 96.

¹⁵⁸ Marulić, „Pismo papi Hadrijanu VI.,” 176.

¹⁵⁹ Marulić, „Papi Klementu VII.,” 173. Poigravajući se papinim prezimenom (pravim imenom Giulio di Giuliano de' Medici), u citiranom epigramu Marulić ga poziva da organizacijom jedinstvenoga kršćanskog saveza *Medici lijek, medicinu pruži za rane / Koje nam nanosi ljut prokletog barbara bijes*; Isto, 171.

¹⁶⁰ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,” 106-107. U istom duhu govori i Brodarić potičući papu da *povede(te) cara i ostale prvake, koji još hoće ublažiti kršćansku krv više nego li neprijateljsku, da naime vašim autoritetom prihvate spas kršćanstva. (...) I ne samo da se zaustave oni divlji duhovi, već da se, pod tvojim vodstvom i s tvojom pomoći sasvim podlože pravdi i našoj vlasti*; Brodarić, „Govor pred papom Hadrijanom VI.,” 92.

¹⁶¹ Brodarić, „Govor pred papom Hadrijanom VI.,” 98.

¹⁶² Gligo, *Govori protiv Turaka*, 35-36.

¹⁶³ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,” 111.

¹⁶⁴ Isto, 112.

¹⁶⁵ Kožičić Benja, „Govor na šestom zasjedanju Lateranskog koncila,” 327.

knez Krsto Frankopan. Navodeći da *kršćanske zemlje, puci i narodi* od pape to *traže i zahtijevaju*, sadržaj svoje molbe precizirao je isticanjem potrebe *da se sakupi novac za vojnike i da se vojnicima isplaćuju novci jer bez novaca nema svijeta, nema brze pomoći*.¹⁶⁶ Premda uvijek u nedostatnim količinama s obzirom na stvarne potrebe, iz historiografskih je istraživanja moguće zaključiti da su pape doista materijalno potpomagale hrvatske krajeve – primjerice, paralelno sa spomenutim slanjem pisama, Aleksandar VI. sakupio je 30 000 dukata, Lav X. potpomagao je biskupa i bana Berislavića u novcu, municiji i hrani, dok je pomoć ugroženom Klisu poslao i Klement VII.¹⁶⁷ No, kako se na kraju ni to nije pokazalo dostatnim, naposljetku se ponovo javila i ideja o organizaciji križarskog rata sa samim papom na čelu ujedinjene kršćanske vojske. Pozivajući papu da *pona primjer ostalim kršćanskim knezovima i vladarima*¹⁶⁸, jer je on *glava, ne nekog malog kraljevstva ili provincije, već cijelog kršćanskog roda*¹⁶⁹, govornici pritom koriste i laskanje kao dodatno sredstvo poticanja renesansnog papinstva na djelovanje. Tako je, primjerice, nadbiskup Zane na prvoj sjednici Lateranskog koncila izrekao da *nema nikoga tko sumnja da će papa Julije II. odmah objaviti vojni pohod protiv Turaka koji će uslijed toga biti uništeni pod zapovjedništvom nepobjedivog samog Kristova namjesnika*¹⁷⁰, *glave vojujuće Crkve*.¹⁷¹ Kožičić Benja u svom je obraćanju otišao i korak dalje, pripisavši Lavu X. biblijske osobine Boga-Osvetnika te ga pozvavši da *udari na one koji nas napadaju! Uzmi štit i mač, ustani da nam pomogneš! Završi s onima koji nas progone i oslobodi šator vjerenice svoje koju ruke bezbožnika oskvrnuše*.¹⁷² Ako papa to doista napravi, prema Posedarskome, *slijedit će ga kraljevi i knezovi, more će se prekriti brodovima, polja će se ispuniti vojnicima, pogani će se uplašiti, protivnika će obuzeti strah. I pobjeći će zmija ispred lava koji će je uz riku progoniti*.¹⁷³

Međutim, razočarani s neadekvatnošću papinske potpore i daljnjom pasivnošću ostatka kršćanskog svijeta, neki od autora promatranih tekstova naposljetku su se okrenuli i oštroj kritici pa i prijetnjama napuštanjem kršćanskog tabora i prelaskom na neprijateljsku stranu. Brodarić tako, očigledno svjestan prijašnjih neuspjeha, ističe da je ugroženim hrvatskim krajevima papinska pomoć potrebna *djelom, a ne riječima, stvarno, a ne obećanjima*.¹⁷⁴ U tu se svrhu ne smiju žaliti ni *najveći i najširi prihodi kojima nije obogaćena samo ova rimska već i druge crkve po kršćanskom svijetu*, jer se oni ne mogu časnije niti pravednije iskoristiti za nikakvu drugu svrhu, nego za očuvanje kršćana.¹⁷⁵ Naposljetku,

¹⁶⁶ Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.,” 354.

¹⁶⁷ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 481; Gligo, *Govori protiv Turaka*, 35-36. O konkretnim količinama poslana materijalne pomoći svjedoči uzvratno pismo Lava X. poslano Petru Berislaviću 30. ožujka 1515. godine, koje u poglavlju posvećenom njegovom banovanju ukratko prepričava Vjekoslav Klaić. Vidi: Klaić, *Povijest Hrvata*, 308.

¹⁶⁸ Frankopan, „Govor papi Hadrijanu VI.,” 356.

¹⁶⁹ Brodarić, „Govor pred papom Hadrijanom VI.,” 96.

¹⁷⁰ Niger, „Pismo Marku Maruliću,” 100.

¹⁷¹ Zane, „Govor na prvom zasjedanju Lateranskog koncila,” 105.

¹⁷² Kožičić Benja, „Govor na šestom zasjedanju Lateranskog koncila,” 326.

¹⁷³ Kožičić Benja, „Opustošena Hrvatska,” 333.

¹⁷⁴ Brodarić, „Govor pred papom Hadrijanom VI.,” 100.

¹⁷⁵ Isto, 96. Valja istaknuti da Brodarić, govoreći u razdoblju širenja protestantskih

u svom govoru „Opustošena Hrvatska“ posebno žestok bio je Kožičić Benja.¹⁷⁶ Potresen prizorima otkupa zarobljenika, prilikom kojega su dva dječaka iz nedavnog modruškog plijena otkupljena od Turaka za ciglih 6 vagana zobi, treći dječak za jedan vagan, a četvrti za pogaču, modruški biskup zapitao se što koristi neutaživom žudnjom zgrtati blago i srebro kad ga zgrtana čuvamo kao orlolavovi, umjesto da ga se koristi za otkup zarobljenika.¹⁷⁷ Također, podsjetivši papu na njegovu obavezu prema Bogu da ne izgubi ikoga od onih koji su ti povjereni¹⁷⁸, upozorio je da su Hrvati, napušteni sa svih strana, prisiljeni da s Turcima sklope kakav savez ili mir i da im plaćaju danak.¹⁷⁹ No, ako do toga doista dođe i hrvatska obrana popusti, na papinskom će dvoru uskoro ručati oni koji su već doručkovali s onima o kojima sam govorio.¹⁸⁰

7. Zaključak

Opasnost od osmanskih pustošenja i napada s kojom su se hrvatske zemlje suočavale od prijelaza iz 15. u 16. stoljeće, svog je traga, osim na samim napadnutim područjima, ostavila i u onovremenoj književnosti. Protuturske govore i pisma dalmatinskih i hrvatskih humanista moguće je stoga koristiti kao izvor o percepciji Turaka u promatranom razdoblju, odnosno o posljedica njihove prisutnosti na pogođenim područjima. Višestruko korištenje iste književne teme tijekom dužeg vremenskog razdoblja, u analizi nastaloga književnog materijala omogućilo je isticanje općih slika o Turcima i praćenje njihovog nastajanja te, naposljetku, njihovu kategorizaciju u semantička polja. Premda su dosadašnja istraživanja, temeljena na proučavanju cjelovitoga protuturskog korpusa hrvatske književnosti, izdvojila četiri temeljne semantičke kategorije (Vjerski Neprijatelj, Osvajač, Snažni Ratnik i Nasilnik), analizom manje skupine tekstova, u ovom radu odabrane kombinacijom vremenskog ograničenja (1493. – 1526.) i postavljanjem papinstva kao recipijenta, te je kategorije moguće dodatno razgranati i pobliže razmotriti njihov sadržaj.

Za analizu važne aksiološke elemente promatranih govora moguće je podijeliti u tri osnovne kategorije. Prvu od njih činilo je pripisivanje određenih karakteristika Turcima kao neprijatelju, a kao njezin temelj moguće je označiti zamjenu ljudske naravi Turaka životinjskom ili demonskom. Na taj način provedena je svojevrsna apstraktizacija protivnika, čime se u svijesti slušatelja/čitatelja dodatno pojačavala njegova opasnost, a pruženo je i tada zadovoljavajuće objašnjenje za njegove postupke. Ključnu ulogu u takvoj vrsti sotonizacije imala je pripadnost Turaka drugoj religiji, odnosno islamu, koji je u analizi-

ideja o bogoslužju i crkvenim prostorima, kao i gradnje vatikanske Bazilike svetog Petra, pritom ne negira potrebu za podizanjem sakralnih objekata i njihovim bogatim ukrašavanjem niti pak umanjuje važnost kršćanskog djelovanja u mirnim sredinama, već samo naglašava da *nadilazi sva djela ljubavi ona milostinja, kojom se od neprijatelja otkupljuju zarobljeni ili se pak mnogo prije osiguraju od opasnosti ropstva, da ne dođu pod vlast neprijatelja*; Isto.

¹⁷⁶ Petrovich, „The Croatian Humanists,“ 266.

¹⁷⁷ Kožičić Benja, „Opustošena Hrvatska,“ 332-333.

¹⁷⁸ Isto, 333.

¹⁷⁹ Isto, 333-334.

¹⁸⁰ Kožičić Benja, „Govor na šestom zasjedanju Lateranskog sabora,“ 325.

ranim govorima predstavljen kao vjerski fenomen kojemu je Zlo inherentna karakteristika, uslijed čega je poslužio kao protuteža kršćanstvu, percipiranom – unatoč trenutnim unutarkršćanskim sukobima i problemima održavanja vjerske discipline – kao inherentno dobrom, te stoga postao njegovim glavnim neprijateljem. Direktno na ovu kategoriju, predstavljena kao njezina logična posljedica, nadovezivala se druga, sastavljena od rezultata turskog djelovanja. Izrazom *turski bijes* pritom su kao zajedničkim nazivnikom obuhvaćena sva turska zlodjela, uključujući klanja i silovanja te pljačkanja, mučenja i odvođenja u roblje. S obzirom na već spomenuto vjersko razlikovanje, ključno su mjesto zauzeli i izvještaji o uništavanju kršćanskih svetinja, služeći kao još jedan dokaz demonskog karaktera osvajača. Uslijed svega, takvo je tursko ponašanje u očima europskih kršćanskih suvremenika nadraslo svoju uobičajenu ratnu ulogu, zadobivši i svojevrsni duhovni karakter.

Naposljetku, kombinacijom svih elemenata dviju navedenih kategorija, stvorena je treća – kategorija Turaka kao globalne opasnosti. Naime, budući da su tursko djelovanje i vjerska pripadnost, kako je već istaknuto, apsolutno negativnom karakterizacijom poistovjećeni sa Zlom, i sami su turski ciljevi postali jednaki đavoljima. Ispreplićući se s razmišljanjima o (ne)pobjedivosti takvog neprijatelja i potrebi sakupljanja svih dostupnih snaga za sukob s njim, takav je prikaz naposljetku trebao dovesti do zaključka o ratovanju s Turcima na hrvatskom prostoru kao borbi između Dobra i Zla, u kojoj svaki kršćanin, predvođen papom kao svojim duhovnim poglavarom, ima dužnost sudjelovati. Premda nema sumnje da su hrvatski govornici bili uvjereni u istinitost svojih riječi, prikazivanje Turaka kao globalnog neprijatelja trebalo je stoga poslužiti i kao ultimativni retorički argument u potrazi za vojnom podrškom i drugim vidovima pomoći ugroženim hrvatskim krajevima, odnosno kao snažan poticaj za prekid unutarkršćanskih razmirica kao prepreke takvom djelovanju. Sa svime spomenutim na umu, prikazivanje Turaka kao globalne opasnosti stoga je, uslijed njegove sastavljenosti od više međusobno povezanih semantičkih polja, prikladno označiti kao semantičko nadpolje, kojim je turske karakteristike, njihove posljedice i krajnje namjere moguće obuhvatiti u jednu cjelinu te njome najadekvatnije objasniti ciljeve retorskih i(li) spisateljskih aktivnosti analiziranih hrvatskih autora.

Bibliografija

Izvori

Brodarić, Stjepan. „Govor pred papom Hadrijanom VI.“ U *Mohačka bitka 1526.*, ur. Stjepan Sršan, 87-101. Vinkovci: Kulturno-informativni centar Privlačica, 1990.

Divnić, Juraj. „Pismo papi Aleksandru VI.“ U *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo, 313-320. Split: Logos, 1983.

Frankopan, Krsto. „Govor Krsta Frankopana papi Hadrijanu VI.“ U *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo, 349-357. Split: Logos, 1983.

Jeruzalemska Biblija. Preveli Adalbert Rebić, Jerko Fućak i Bonaventura Duda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1994.

Kožičić Benja, Šimun. „Govor na šestom zasjedanju Lateranskog koncila.“ U *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo, 323-328. Split: Logos, 1983.

_____. „Opustošena Hrvatska.“ U *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo, 331-334. Split: Logos, 1983.

Marulić, Marko. „Papi Klementu VII.“ U *Latinski stihovi*, ur. Bratislav Lučin, 171-173. Split: Književni krug, 2005.

_____. „Pismo papi Hadrijanu VI.“ U *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo, 167-178. Split: Logos, 1983.

_____. „Tuženje grada Hjeropolima.“ U *Marko Marulić. Pisni razlike*, ur. Josip Vončina, 144-147. Split: Književni krug, 1993.

Niger, Toma. „Pismo Tome Nigera kanonika Marku Maruliću.“ U *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo, 97-100. Split: Logos, 1983.

Podsedarski, Stjepan. „Govor Stjepana Podsedarskog održan pred papom Leonom X.“ U *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo, 337-339. Split: Logos, 1983.

Zane, Bernard. „Govor splitskog nadbiskupa Bernarda Zane na prvom zasjedanju Lateranskog koncila.“ U *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo, 101-113. Split: Logos, 1983.

Literatura

Anievas, Alexander i Kerem Nişancioğlu. *How the West Came to Rule. The Geopolitical Ori-*

gins of Capitalism. London: Pluto Press, 2015.

Antiturcica iterata – bibliografski popis hrvatskih protuturskih tekstova. <http://temrezah.ffzg.unizg.hr/antiturcica-biblio.html> (posjet 15. 2. 2021).

Blažević, Zrinka. „Discourse of Alterity – Ottomanism in the Works of Bartol Đurđević.“ U *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium: Approaching the Other on the Borderlands Eastern Adriatic and Beyond, 1500 – 1800*, ur. Egidio Ivetić i Drago Roksančić, 45-59. Padova: Cleup, 2007.

Dukić, Davor. *Sultanova djeca. Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*. Zadar: Thema i. d., 2004.

Ergul, Feride Asli. „The Ottoman Identity: Turkish, Muslim or Rum?“ *Middle Eastern Studies* 48/4 (2012): 629-645.

Gligo, Vedran, ur. *Govori protiv Turaka*. Split: Logos, 1983.

Gortan, Veljko i Vladimir Vratović, ur. *Hrvatski latinisti. Sv. 1, Iz latiniteta 9-14. stoljeća. Pisc 15. i 16. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.

Holjevac, Željko, Nenad Moaćanin. *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam international, 2007.

Iyigun, Murat. „Luther and Suleyman.“ *The Quarterly Journal of Economics* 123/4 (2008): 1465-1494.

Jovanović, Neven. „Antiturcica iterata – Ponovni pogled na hrvatsku renesansnu protutursku književnost.“ *Colloquia Maruliana* 25 (2016): 101-148.

_____. „Antonio Fabregues o Krbavskoj bitci.“ *Povijesni prilozi* 41 (2011): 173-187.

Jurković, Ivan. „Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet.“ *Povijesni prilozi* 25 (2006): 39-69.

Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata. Sv. 4, Vladaenje kraljeva iz raznih porodica (1301 – 1526). Doba kralja Matijaša Korvina i Jagelovića (1458 – 1526)*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

Mesić, Matija. „Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II.“ *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 3 (1868): 1-64.

Miljan, Suzana, Hrvoje Kekez. „The Memory of the Battle of Krbava (1493) and the Collective Identity of the Croats.“ *The Hungarian Historical Review* 4/2 (2015): 283-313.

Moačanin, Nenad. *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.

Nazor, Ante. „Strahovito divlji, podmukli, najodvratniji neprijatelj: opis Osmanlija u protuturskim govorima i pjesmama.“ *Acta Histriae* 15 (2007): 195-208.

Paljetak, Luko. „Molitva suprotiva Turkom u kontekstu protuturskog otpora u Europi Marulićeva vremena i poslije njega.“ *Colloquia*

Maruliana 11 (2002): 333-362.

Petrovich, Michael B. „The Croatian Humanists and the Ottoman Peril.“ *Balkan Studies* 20 (1979): 257-273.

Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.

Tanner, Marcus. *Croatia. A Nation Forged in War*. New Haven: Yale University Press, 2010.

Tolan, John, Gilles Veinstein, Henry Laurens. *Europe and the Islamic World. A History*. New Jersey: Princeton University Press, 2013.

Zaninović, Joško. „Kako je biskup, ban i vranski prior Petar Berislavić pribavio Hrvatskoj naslov ‘predziđe kršćanstva.’“ *Croatica Christiana periodica* 18/33 (1994): 109-134.

Turks as a Global Danger in the Speeches of Croatian Humanists before the Popes from 1493 to 1526

Abstract:

In this paper the author analyzes anti-Turkish speeches made by Croatian humanists and sent to the Pope in the period between the Battle of Krbava Field and the Battle of Mohács. The aim of such an analysis is to explore the process which created the image of Turks as not only a direct threat to endangered Croatian regions but also to the whole Christian world. The method of intratextual axiology is used to analyze the fourteen texts (direct speeches, epistles, anti-Turkish prayers, and epigrams) delivered to the Bishop of Rome. Aside from expanding the already existing semantic fields of Turks as animals and demonic forces, murderers and rapists, plunderers and enslavers, the author also introduces an analysis of the expectations that Croatian humanists had from the Papacy regarding the Turkish threat. To illuminate these expectations, the author discusses the direct instructions about possible actions that the Bishop of Rome could take against the seemingly invincible enemy. The author analyzes how Croatian humanists in the aforementioned speeches accentuated the danger that the Turkish invaders posed even for those at the very heart of the Christian world. In the end, the author argues that they did so through the already existing semantic fields but also through constructing a semantic “super-field” labeled by the author as the global threat.

Keywords:

Ottoman conquests, *Antiturcica*, Croatian humanists, global threat, Papacy, intratextual axiology